

КРІС ЛОРЕНЦ І СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ
ІСТОРІЇ: ЧИМ МОЖЕ БУТИ КОРИСНИМ
ФІЛОСОФ ІСТОРИКУ?
(ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРЕКЛАДУ СТАТТІ
«ІСТОРИЧНЕ ЗНАННЯ ТА ІСТОРИЧНА
ДІЙСНІСТЬ: НА ЗАХИСТ “ВНУТРІШНЬОГО
РЕАЛІЗМУ”»)

О.В. Мішалова, О.П. Панафідіна

Анотація. У статті розглядається концепція аналітичної філософії історії Кріса Лоренца, що являє собою адаптовану до практики історичних досліджень версію «внутрішнього реалізму» Гіларі Патнема. Лоренц пропонує реалістичне пояснення співвідношення між історичною дійсністю та історичним знанням, а також пояснює, чому історики дискутують і приходять до кардинально протилежних висновків, засновуючи свої дослідження на одній фактологічній базі. На його думку, головна причина цього полягає у практиці проведення історичних досліджень, яка традиційно елімінує ціннісно-нормативні аспекти історії, тоді як історики найчастіше сперечаються саме через них. Лоренц доводить, що завданням сучасної філософії історії є висвітлення практики історії. Саме тому філософія історії має зосереджуватися на аналізі історичних наративів та дискусій між істориками, включаючи їхні явні або неявні припущення. Філософ історії повинен пояснити той факт, що історики надають реконструкції минулої дійсності на основі фактологічних досліджень, та обговорити адекватність цих реконструкцій. Слід підкреслити, що ці дискусії дуже рідко призводять до консенсусу серед істориків, тому Лоренц абсолютно обґрунтовано робить висновок, що плюралізм є основною рисою історії як наукової дисципліни. Автори підкреслюють, що позиція «внутрішнього реалізму» являє собою продуктивний концептуальний інструмент для раціонального аналізу та осмислення як емоційних дебатів серед професійних істориків (таких як *Historikerstreit* з приводу переосмислення нацистського минулого в Німеччині кінця 1980-х), так і дискусій щодо проблемних питань минулого у суспільстві в цілому (таких як процес декомунізації в Україні 2015 року, що стосувався переоцінки радянського минулого).

Ключові слова: історія, філософія історії, внутрішній реалізм, перспектива бачення історії, практичний інтерес історії, горизонт очікування, Historikerstreit, історична дискусія, факти, цінності, ціннісні судження, релевантна істина.

Abstract. The paper is devoted to the analysis of the Chris Lorenz's conception of analytic philosophy of history. Lorenz modifies and adapts the Hilary Putnam's theory of internal realism to the practice of historical investigations and thus proposes a realistic explanation of the interrelation between historical reality and historical knowledge. Lorenz shows why historians debate and come to opposed conclusions grounding their investigations on the same factual basis. In his view the main cause of it is in the practice of historical research that traditionally eliminates the value-normative aspects of history, while historians most often argue about them. Lorenz argues that the task of contemporary philosophy of history is to elucidate the practice of history. That is the reason why philosophy of history must stick to the analysis of the historical narratives and the debates of historians including their explicit or implicit presuppositions. Philosopher of history has to explain the fact that historians present reconstructions of a past reality on the basis of factual research and discuss the adequacy of these reconstructions. It should be stressed that these discussions very rarely lead to consensus among historians, and therefore Lorenz quite rightly concludes that pluralism is the basic trait of history as a scientific discipline. Authors outline that the theory of internal realism, adapted to history research, provides fruitful conceptual tools for rational analysis and rethinking of both emotional debates among professional historians (such as the *Historikerstreit* in Germany in the late 1980s which concerned the revision of the Nazi past) and discussions regarding problematic issues about the past in society (such as the Decommunization in Ukraine in 2015 and up to now which concerned the reassessment of the Soviet past).

Keywords: history, philosophy of history, internal realism, new perspective, practical interest of history, horizon of expectation, Historikerstreit, historical discussion, facts, values, judgments of value, relevant truth.

Написання історії має набагато більш філософський характер, аніж це прийнято вважати серед істориків.

Кріс Лоренц

Впродовж ХХ ст. філософія історії розвивалась в рамках двох інтелектуальних традицій: континентальної та аналітичної, кожна з яких має неабиякі здобутки і представлена знаковими іменами. Континентальна філософія історії, як відомо, має давню традицію дослідження специфіки гуманітарного пізнання та особливостей його методології, а центральною ідеєю цієї інтелектуальної традиції можна вважати визнання спорідненості історії як письма та літератури як жанру мистецтва¹. Аналітична філософія історії, яка позиціонує себе як раціоналістичну традицію у широкому сенсі і зорієнтовану на науку, традиційно

¹ Докладніше про це див.: Мішалова О.В. Концепції історичного нарративу в континентальній філософії історії // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Ред.: Я.В. Шрамко. – Кривий Ріг, 2013. – Вип. 14. – С. 36–45.

розглядається як домінуюча в англомовних країнах, однак серед її цікавих і продуктивних авторів є і представники країн континентальної Європи, до яких, безперечно, належить Кріс Лоренц (Christoff Frederik Gijbert Lorenz).

Народився Кріс Лоренц в Індонезії у 1950 році, країні, яка відрізняється значним етнокультурним різноманіттям і має давні тісні взаємозв'язки з Нідерландами, тому не випадково у 1968 році Лоренц вступає до університету Амстердаму, по закінченню якого у 1976 році отримує диплом соціолога та антрополога зі спеціалізацією соціологія освіти. Пропрацювавши два роки на кафедрі соціології Лейденського університету, у 1978 році Лоренц приймає пропозицію працювати у відділі теорії історії на історичному факультеті Амстердамського університету. Логічним результатом його зацікавленості у дослідженні питань пізнання минулого стала успішно захищена докторська дисертація з філософії історії під назвою *Конструювання минулого: вступ до теорії історії* (1987 р.), яка спричинила довготривалі дискусії у науковому середовищі і зробила Лоренца знаним дослідником. У 1989 році він отримує посаду професора кафедри філософії та методології історії на історичному факультеті Лейденського університету.

За свою довгу наукову та викладацьку кар'єру у різні роки Лоренц працює постійним або запрошеним професором у різних університетах світу: Вільний Амстердамський університет (Нідерланди), Нідерландський інститут перспективних досліджень у галузі соціальних і гуманітарних наук (Вассенар, Нідерланди), Берлінський коледж порівняльних досліджень історії Європи при Вільному Берлінському університеті та Берлінському університеті імені Гумбольдтів (Берлін, Німеччина), Грацький університет імені Карла-Франца (Грац, Австрія), Ерфуртський університет (Ерфурт, Німеччина), Центр міждисциплінарних досліджень Білефельдського університету (Білефельд, Німеччина), Університет Британської Колумбії (Ванкувер, Канада), Мічиганський університет (Енн-Арбор, США), Фрайбурзький інститут перспективних досліджень (Фрайбург, Німеччина). З 2013 року професор Лоренц є провідним науковим співробітником Інституту соціальних рухів Рурського університету у Бохумі.

До сфери наукових інтересів Лоренца відносяться питання сучасної філософії історії, сучасної німецької історіографії, порівняльної історіографії у цілому та питання розвитку вищої освіти. Значна частина його праць на сьогодні перекладена англійською, німецькою, італійською, французькою, іспанською, корейською, китайською, угор-

ською, російською² і польською мовами.

Історичне знання та історична дійсність: на захист «внутрішнього реалізму» (*Historical Knowledge and Historical Reality: A Plea for "Internal Realism"*, 1994) являє собою перший переклад праці відомого нідерландського дослідника українською мовою. Маємо надію, вона буде цікавою українському читачу та корисною для професійних істориків і філософів історії, оскільки у ній чітко окреслюється одне з основних питань сучасної епістемології історії – проблематичне співвідношення між історичним знанням та історичною дійсністю, а також подано ґрунтовний аналіз причин цієї проблематичності й суперечливості на прикладі відомої і дуже неоднозначної дискусії (debate) німецьких істориків щодо джерел і ролі націонал-соціалізму в історії Німеччини та ролі нацистської Німеччини в історії ХХ ст. загалом (так званий *Historikerstreit*, який тривав майже десять років). Однак, найбільш цінним внеском цієї статті є теоретико-методологічний інструмент – позиція «внутрішнього реалізму» – ціла низка ідей видатного американського філософа науки Гіларі Патнема, яку Лоренц адаптує до практики історичних досліджень, обґрунтовуючи її як найбільш адекватну для реалістичного пояснення співвідношення між історичною дійсністю та історичним знанням з урахуванням більшості проблемних аспектів таких крайніх підходів, як історичний об'єктивізм та релятивізм.

Отже, Лоренц починає свою роботу з аналізу одного з найскладніших питань сучасної філософії історії: чому історики дискутують, часто у дуже емоційній і безапеляційній формі, і приходять до кардинально протилежних висновків з приводу тих чи інших питань, засновуючи свої дослідження, здавалось би, на одних і тих самих історичних фактах, подекуди черпаючи їх з одних і тих самих історичних джерел? На думку Лоренца, причиною цього є укорінене у практиці історичних досліджень нівелювання ціннісно-нормативного виміру історії як науки, пов'язаного з перспективою бачення (perspective) історичних подій, під кутом зору якої здійснюється їхня інтерпретація. Така перспектива завжди (явно чи неявно) присутня в історичних дослідженнях, проте найчастіше вона або приховується самими істориками, які вважають, що наука історія має бути чітко відмежована від політики та літератури, або ж навіть не усвідомлюється ними.

²Лоренц К. Историческое знание и историческая действительность: в защиту «внутреннего реализма» / Пер. с англ. Е.В. Мишаловой и О.П. Панафидиной; под научн. ред. проф. Я.В.Шрамка // Личность. Культура. Общество. – 2012. – Т. 14. – Вып. 1 (№ 69-70). – С. 70-81; Вып. 2 (№ 71-72). – С. 89-98; Вып. 3 (№ 73-74). – С. 71-89.

Класичну проблему співвідношення фактів (які становлять сутність науки) та цінностей (які мають бути поза наукою) у філософії гуманітарного пізнання сформулював Макс Вебер. Як зазначає Лоренц, проблема цінностей була розглянута Вебером на рівні одиничних екзистенціальних тверджень та одиничних оціночних суджень, а не на рівні описових схем або понятійних каркасів, тобто не на рівні історичного наративу в цілому. Як наслідок, найбільш важлива проблема цінностей в історіографії, пов'язана з вибором підходу, виходить за рамки традиційної системи аналізу. Однак, як стверджує Лоренц, нормативні аспекти, пов'язані з вибором перспективи бачення, найбільш важливі в історіографії, тому що історики сперечаються про них найбільше.

До тих пір і в тій мірі, допоки спільноти людей будуть виводити свою ідентичність з історії, написання історії зберігає цей практичний і нормативний характер. Тому про нормативні погляди істориків краще відкрито домовитись, як це чітко показує *Historikerstreit*, тим паче, якщо прийняти до відома, що в численних історичних дискусіях явні, протилежні фактуальні судження виявляються укоріненими в неявних, протилежних нормативних судженнях.

На цій підставі Лоренц робить доволі слушний висновок: абсолютно марно намагатись виключити етичну дискусію з території істориків.

Як приклад того, що практикуючі історики зазвичай нерозрізняють фактуальний і ціннісно-нормативний виміри історичного дискурсу, Лоренц пропонує розглянути відомий *Historikerstreit* – дискусію серед німецьких істориків кінця 1980-х років щодо проблеми прийнятих методів дослідження нацистського минулого та його інтерпретації в контексті як німецької, так і світової історії ХХ ст. Ця дискусія носила багато в чому емоційний і заполітизований характер, хоча такі історики, як Ернст Нольте й Андреас Гільґрубер претендували на те, що вони, пропонуючи «нову перспективу бачення» історії Третього Рейху, презентують виключно науковий підхід за межами етики і політики (веберівський ідеал ціннісно нейтральної науки). Аналізуючи *Historikerstreit*, Лоренц намагається з'ясувати, чому всупереч проголошуваним цілям – раціональна дискусія, заснована на результатах наукових досліджень із залученням історичних свідчень – ця суперечка перетворилась на «справжню постмодерністську виставу», яка більше нагадувала політичні дебати, аніж наукову дискусію професійних істориків. Більше того, Лоренц стверджує, що особливістю *Historikerstreit* у порівнянні з іншими історичними дискусіями був її «вибуховий характер», оскільки вона чітко висвітлила теоретичні та

ціннісно-нормативні аспекти, які зазвичай залишаються прихованими у «нормальних» історичних дискусіях.

Такого типу дискусії як серед професійних істориків, так і серед широкого загалу, знайомі для більшості українців у зв'язку з проведенням процесу декомунізації у 2015 році (і не тільки з цього приводу), складність і суперечливість якого відчувається навіть через п'ять років після його успішного завершення. Декомунізація як перегляд і переоцінка радянського минулого торкнулася багатьох речей: від перейменувань вулиць, площ, міст та інших населених пунктів до змін у навчальних програмах. Вона мала надзвичайно широкий суспільний резонанс, викликала багато дискусій у різних аудиторіях, багато громадян України безпосередньо брали у ній участь. Однак, резонансності цього процесу додавала суперечливість й неоднозначність в оцінках ще досить нещодавнього минулого у різних регіонах країни, підкріплена їхніми політичними, ідеологічними та ціннісно-культурними особливостями. Саме для роботи з такими проблемними питаннями минулого та їхнього обговорення, на нашу думку, надзвичайно продуктивним є запропонована Лоренцом позиція «внутрішнього реалізму», яка допомагає якщо не вирішити, то принаймні раціонально осмислити такі проблемні питання та емоційні дискусії.

Значна частина статті Лоренца присвячена теоретичному обґрунтуванню позиції «внутрішнього реалізму», котра дозволяє уникнути крайнощів об'єктивізму та релятивізму в історичній науці. На думку Лоренца, цей серединний підхід може бути корисним для професійних істориків, оскільки він, з одного боку, не заперечує цінності науки і практики істориків, а з іншого – прояснює ті проблеми, з якими вони стикаються і які породжують емоційні дискусії на кшталт *Historikerstreit* (передусім йдеться про наявність в історичній науці як фактуального, так і нормативного рівня дослідження, пов'язаного з перспективою бачення (*perspective*) історичних подій). Крім того, цей підхід актуалізує сучасні досягнення епістемології та філософії науки і відкидає ті застарілі філософські ідеї стосовно природи раціональності та науки, на яких базуються як об'єктивізм (послідовний емпіризм, на який, як правило, спираються історики), так і його «філософське дзеркальне відображення» – релятивізм, а також породжені ними хибні дилеми. Потенційна цінність епістемології для історичної науки полягає у тому, що вона «виявляє можливість знання, а отже, захищає від усіх різновидів скептицизму», а філософії науки – у тому, що вона допомагає прояснити характерні особливості історії як дисципліни через порівняння з іншими науками.

Відправною точкою позиції «внутрішнього реалізму» виступає ідея, що все наше знання про дійсність опосередковане мовою, що воно ніби під парасолькою деякого мовного каркасу, всередині нього (тому і внутрішній), а значить, дійсність для нас – це завжди дійсність у рамках певного опису. А описи втілюють точки зору або перспективи бачення, засновуючись на яких ми спостерігаємо дійсність. Відтак образ «дійсності» завжди залежить від описової схеми – а значить, від перспективи бачення, презентованої конкретними істориками, які «в буквальному сенсі слова розробляють, так би мовити, підходи до підходів». Цей факт, на думку Лоренца, пояснює, чому вибір перспективи бачення у соціально-історичних науках породжує проблему «упередженості», адже він нерозривно пов'язаний із наявною в історика системою цінностей. Лоренц закликає визнати той факт, що фактуальні твердження істориків мають теоретичне та ціннісне навантаження, так само як фактуальні твердження природознавців – теоретичне навантаження, що можливі різні істинні способи опису одних і тих самих фактів, а також, що в силу дуалістичного фактуально-нормативного характеру історичного дискурсу деякі істинні описи дійсності можуть бути неприйнятними. У зв'язку з цим Лоренц аналізує таке поняття, як «практичний інтерес історії» та передбачуване ним поняття (конструювання) ідентичності.

«Внутрішній реалізм» Лоренца залучає низку ідей нарративізму (стратегії нарративізації за Гайденом Вайтом на рівні побудови сюжету, пояснення та ідеологічного контексту; виокремлення двох засадничих видів тверджень у структурі історичного нарративу: фактуальних і нарративно-інтерпретаційних у концепції раннього Франка Анкерсмита), пропонує інкорпорувати постпозитивістську концепцію науки (зокрема, ідеї фаліблізму як потенційної помилковості нашого знання (К.Р. Пошпер) та контекстуалізму (Л. Вітгенштайн), водночас відкинувши фундаменталізм, який переймається пошуком міцного фундаменту для нашого знання) і теорію мовленнєвих актів Дж.Л. Остіна і Дж.Р. Серля. Лоренц продовжує й актуалізує неокантіанську традицію в методології гуманітарного пізнання, відроджуючи концепцію «нормативної свідомості» Г. Ріккерта (культурна цінність як критерій побудови понять в «ідеографічних науках») і використовуючи відому дихотомію «факт – цінність» М. Вебера.

Спираючись на зазначені інтелектуальні традиції і доволі продуктивні методологічні ідеї, запропоновані їхніми представниками, Лоренц прагне переглянути такі класичні проблеми, як (1) співвідношення фактів і цінностей, перенісши її розгляд із рівня одиничних твер-

джен на концептуальний рівень тексту в цілому (холістичний підхід), (2) співвідношення знання і дійсності (кореспондентна теорія істини) та (3) співвідношення понять і речей, які вони позначають, – текстів істориків і дійсного минулого (теорія референції). Зокрема, щодо питань референції і кореспонденції Лоренц наголошує, що вони мають інтерпретуватися відносно того чи іншого дискурсу та понятійного (мовного) каркасу, однак у жодному разі не можуть бути знівельовані.

Розгляд проблеми співвідношення фактів і цінностей з позиції «внутрішнього реалізму» (тобто, за межами об'єктивізму та релятивізму) передбачає, як стверджує Лоренц, три кроки: по-перше, визнання відносності «прірви» між сферами фактів і цінностей, які насправді тісно взаємопереплетені; по-друге, висвітлення розмаїття функцій мови на основі загальної лінгвістики (не тільки репрезентативна, але і передусім нормативна та комунікативна); по-третє, введення у ході аналізу історичної суперечки поняття «горизонт очікування» як сполучної ланки між фактуальним і нормативним дискурсом. Загалом обидва види тверджень (фактуальні та ціннісно-нормативні) вимагають свого теоретичного обґрунтування за допомогою логічної аргументації. Саме цю тезу Лоренца можна вважати центральною для справи надання історичним дискусіям більш раціонального характеру і розширення рамок легітимної історичної дискусії.

Підсумовуючи, слід наголосити, що «внутрішній реалізм» в адаптованій до практики історичних досліджень формі пропонує як історикам, так і філософам історії «реалістичний» шлях виходу за межі об'єктивізму та релятивізму, допомагаючи їм знайти взаєморозуміння і вибудувати конструктивний діалог. Хоча філософи історії зазвичай використовують праці і суперечки істориків як відправну точку і первинний матеріал для свого аналізу, філософія історії зовсім не займається простим відтворенням поглядів істориків на їхню професію. На думку Лоренца, сучасна філософія історії (епістемологія історії) здатна прояснити теоретичну і практичну сторони роботи історика, збагатити теоретичну складову новітніми методологічними інструментами сучасної філософії науки і водночас показати, що робота істориків є насправді складним процесом реконструкції різноманітних аспектів минулої дійсності: політичної, економічної, культурної, а також безпосередньо торкається питань конструювання національної (та інших видів) ідентичності. Відповідно, найбільш істотною характеристикою історії як наукової дисципліни є плюралізм, що вимагає максимальної відкритості до сучасних тенденцій розвитку філософії науки та філософії історії. Лоренц слушно підкреслює, що якщо історики визнають

той факт, що написання історії має набагато більш філософський характер, аніж вони зазвичай думають, то це може сприяти розширенню (легітимних) рамок історичних дискусій і покращенню їхньої якості.

Надійшла до редакції 15 серпня 2020 р.

Мішалова Олена Віталіївна

(1) Кафедра філософії, Школа публічного адміністрування
Нанкінський класичний університет, Нанкін, КНР, 210000

(2) Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

Просп. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Україна, 50086

Mishalova Olena

(1) Department of Philosophy, School of Public Administration
Nanjing Normal University, Nanjing, China, 210000

(2) Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54, Kryvyi Rih, 50086

<https://orcid.org/0000-0001-5469-6451>

elenmishalova@gmail.com

Панафідіна Оксана Петрівна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

Просп. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Україна, 50086

Panafidina Oxana

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54, Kryvyi Rih, 50086

<https://orcid.org/0000-0002-1010-903X>

oxanapanafidina@gmail.com

[10.31812/apd.v0i21.3889](https://doi.org/10.31812/apd.v0i21.3889)